

ях – у кредитних спілках. Реалізація такого напрямку нами зафіксована лише у Гужівському СГТ, коли воно користувалося послугами Гужівської кредитної спілки для отримання коштів на організацію власної показової ділянки.

Окремо маємо намір наголосити на факті, який, на нашу думку, лежить в основі успішної діяльності будь-якого об'єднання, тим більше громадського – це особистісний чинник (індивідуальна мотивація) участі у ньому. Переконані, що в умовах сільського соціально-економічного життя українського Лівобережжя, лише громадсько-свідомі особи ставали ініціаторами й очільниками сільських організацій. Звітні матеріали сільських об'єднань Борзнянського повіту (не лише СГТ, а і пожежних товариств та дружин) частково забезпечують фактичним матеріалом обґрунтування вище висловленої тези. Маємо відомості, що ініціатором та першим головою Комарівського СГТ був Я. Федюрка (з 1907 р.), головами Євлашівського – І. Лоханько (з 1909 р.), Смолязького – І. Легейда (з 1908 р.), Шаповалівського – двор. П. Головань-Мединський (у 1915 р.), Івангородського – Г. Тимошок (з 1905 р.) та І. С. Н. (з 1907 р.), Бурімського – коз. К. Нестеренко (у 1915 р.), Гужівського – сел. К. Коломієць (з 1913 р.). Найвні джерельні матеріали дають можливість реконструювати найбільш повний склад Правління лише Ічнянського СГТ, на чолі якого перебували свящ. З. Киселевич (з 1902 р.), сел. Ф. Майстренко (з 1907 р.), О. Паляничка (з 1908 р.), двор. Б. Жаховський (у 1915 р.) [5]. Достатньо харизматичною особистістю у сфері ініціювання та підтримки діяльності сільських об'єднань на території Борзнянського повіту був державний службовець, податковий інспектор повіту, барон Федір Федорович Коскуль. Саме з його почину були відкриті наступні об'єднання – Осередок Південно-західного німецького товариства у с. Білі Вежі, Клуб Борзнянського пожежного товариства, 5 сільських пожежних дружин: у сс. Махнівка Івангородської волості, Шаповалівка, Високе з хут. Малкіна Гребля, Головеньки з хут. Клипним, Тростянка з хут. Дубина Шаповалівської волості. Він брав також участь у найбільш резонансних подіях життя повіту, які були організовані у т. ч. і СГТ, наприклад 1911 р. очолив Розпорядчий комітет Смолязької сільськогосподарської виставки.

Загальний огляд основних напрямів діяльності борзнянських СГТ на початку ХХ ст., на перший погляд, засвідчує достатньо жвавий рух у напрямі покращення сільськогосподарських знань і культури населення на місцях – станом на 1913 р. у повіті зафіксована діяльність 18 СГТ, що є великою кількістю, порівняно з іншими повітами. З них 8 СГТ волосного рівня (з 13 волостей) та 10 сільського рівня. Між тим, якщо проаналізувати діяльність СГТ у кожному окремому випадку, маємо, м'яко висловлюючись, не надто привабливу картину: по 7 СГТ, крім самого факту реєстрації громадського об'єднання, на сьогодні відсутні відомості про напрями чи результати їхньої діяльності. Такий стан речей не дозволяє зробити об'єктивні висновки щодо результативності їх діяльності. Саме тому перспективним вбачаємо введення до історіографічного простору нових джерельних матеріалів, аналіз яких дозволить підтвердити або скорегувати зроблені висновки.

1. Марочко В.І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861–1929 рр.). – К., 1995.
2. Половець В.М. Історія кооперації Лівобережної України. – К., 2001.

3. Борзненский земский экономический совет (20 апреля 1911 г.) // Земский сборник Черниговской губернии. – 1911. – № 5.
4. Рожновское сельскохозяйственное общество Борзненского уезда // Селянин. – 1909. – № 6.
5. Календарь Черниговской губернии за 1902–1915 гг. – Чернигов, 1901–1914.

Sylka O.Z. Main Activities of Public Agricultural Society (as the example the associations Borzyansk county at Chernihiv province). In the article are defined the most characteristic activities' directs of the Chernihiv province agricultural societies at the early twentieth century based on the existing source materials. As the example has been taken the public associations of Borznyansk county. Are described the dynamics of their origin and development, is characterized the activity direct of the agricultural societies, generally aimed to promoting of the modern agricultural knowledge for them and improving the agronomic culture of population.

Key words: public charter association, agricultural society, rural agronomy, civil society

Н. А. Ковальова

ОБГОВОРЕННЯ ПРОБЛЕМ СЕЛЯНСТВА НА II ТА III З'ЇЗДАХ РСДРП: ВИТОКИ ІДЕЇ «АГРАРНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ»

У статті аналізується процес зародження на з'їздах РСДРП найбільш радикального підходу до вирішення селянської проблеми – ідеї «аграрної революції».

Ключові слова: РСДРП, протоколи, «аграрна революція», селянство

Ідея «аграрної революції» зародилася на початку ХХ ст. у полеміці російських соціал-демократів, під час ухвалення аграрної програми партії. Обговорення проблем селянства на II і III з'їздах РСДРП відбувалося в умовах гострої політичної дискусії, під час якої визначилися основні підходи щодо ролі селянства у революційних подіях початку ХХ ст. Радянська історична наука, характеризуючи з'їзди РСДРП, дискусії з аграрної проблематики на з'їздах подавала як міжфракційну боротьбу, гіперболізуючи у ній роль більшовиків, до того ж лише в контексті вивчення розробки аграрної програми партії [див., напр.: 1, 27; 2, 461; 3, 9–10]. Поза сферою дослідницької уваги залишалося широке коло інших аспектів, пов'язаних з роллю селянства у революційних подіях, а також самі партійні дискусії, на яких вироблялися керівні настанови для діяльності партії (думки, погляди, настрої партійних діячів). Відомий російський дослідник історії селянства В. Данилов ще в 1964–1965 рр. відзначив практику замовчування дискусій, висвітлення історії партійних з'їздів шляхом «сухого викладу резолюцій» [4, 377]. Це пояснює недослідженість дискусій з аграрної проблематики на з'їздах РСДРП у радянській історичній науці, а неоднозначне ставлення дослідників до самого терміну «аграрна революція» зумовлене тим, що після жовтневого перевороту 1917 р. В. Ленін відмовився від його використання [5, 31]. На сучасному етапі розвитку української історичної науки переосмислення діяльності РСДРП належить до дослідницько-привабливої проблематики, тоді як у російській такі спроби зроблено [6; 7].

Саме до замовчуваних і недостатньо досліджених до цього часу аспектів історії РСДРП належить проблема «аграрної/селянської революції», яка стала «самостійним феноменом» суспільно-політичного життя і визначальним явищем історії Росії 1902–1922 рр. [8, 71]. Об'єктом пропозованого дослідження є револю-

ційний процес початку ХХ ст., предметом – партійна дискусія з проблем селянства. Метою дослідження є з'ясування витоків ідеї «аграрної революції». Проаналізувати ставлення РСДРП до селянства та охарактеризувати підходи до вирішення селянської проблеми дають можливість протоколи та матеріали з'їздів РСДРП, твори Г. Плеханова та В. Леніна.

Робота II з'їзду РСДРП тривала з 17 (30) липня до 10 (23) серпня 1903 р., спершу в Брюсселі, а з 29 липня – у Лондоні. Загалом участь у роботі з'їзду взяли делегати від 26 соціал-демократичних організацій, які представляли різні ідейні течії в партії. Від Наддніпрянської України своїх представників делегували п'ять комітетів РСДРП (Харківський, Київський, Одеський, Катеринославський, Миколаївський), група «Южный рабочий» та «Союз гірничих робітників» [2, 446–448; 9, 443–444]. Основним завданням II з'їзду РСДРП була розробка програми партії й зокрема її аграрної частини.

III з'їзд РСДРП проходив у Лондоні 12–27 квітня (25 квітня – 10 травня) 1905 р. Участь у його роботі взяли 24 делегати з ухвальним і 14 з дорадчим голосами – представники більшовицької течії. Меншовики, відмовившись від участі у з'їзді, приблизно в цей же час проводили свою конференцію у Женеві [10, 45, 60]. Від українських організацій участь у роботі з'їзду взяли делегати Миколаївського, Одеського, Катеринославського комітетів, Харківської групи [11, 469–470]. Основним завданням III з'їзду була розробка тактики РСДРП у революції і зокрема ставлення до селянського руху.

Одним з перших питань про роль селянства в революції поставив перед II з'їздом РСДРП делегат від групи «Южный рабочий» Єгоров (Є. Левін) [9, 210]. Як провідні ідеологи партії, так і делегати II і III з'їздів РСДРП, єдиним революційним класом вважали пролетаріат. Вперше для російського соціал-демократичного руху керівну роль робітничої партії у революційному русі обґрунтував у 1880-х рр. Г. Плеханов [12, 364, 367], а в 90-х рр. ідеї підтримки пролетаріатом революційних елементів у селянстві знайшли подальший розвиток у працях В. Леніна [див., напр.: 13, 68]. В боротьбі проти самодержавства селянство могло стати союзником пролетаріату та визначити долю революції. Про необхідність союзу з селянством на II з'їзді РСДРП неодноразово наголошував Л. Троцький (делегат від Сибірського союзу, «іскривець меншості»), а також представники «більшості» (зокрема В. Горін) [9, 228, 232]. Соціал-демократи мали взяти на себе революційне керівництво селянським рухом – вважали представники Кавказу (на II з'їзді РСДРП – Костров (Н. Жорданія, меншовик), на III з'їзді – Барсов (М. Цхакая)) [9, 216, 223; 11, 248]. Умовою цього союзу Г. Плеханов на II з'їзді РСДРП 22 липня 1903 р. визначив перехід селянства на позиції пролетаріату: «Селянство може йти з нами лише у тому випадку, якщо воно покине свою селянську точку зору» [9, 136].

Особливості селянського руху, виділені делегатами III з'їзду РСДРП: селянство розпорошене і темне (Андреев (М. Алексеєв)), стихійність селянських виступів та перемінливість настроїв (Лесков (Н. Романов)) [11, 117, 154–155], – дозволяли характеризувати селянство як політично несвідомого і ненадійного союзника для пролетаріату. Чужим, стороннім для соціал-демократів вважали селянський рух Орловський (В. Воронський, делегат від Миколаївського комітету), Камський (В. Обухов, делегат Саратовського комітету) [11, 241, 248, 252]. Відповідно й ставлення партії до селянсь-

кого руху було досить суперечливим: від пропонуваного Орловським «дружнього нейтралітету» – до енергійної підтримки селянського руху з ініціативи Воїнова (А. Луначарський, делегат від редакції газети «Вперед») [11, 243]. Хоча останній передбачав активну підтримку селянства лише в політичних вимогах (в аграрних обмежувався нейтралітетом) [11, 245]. Таке ставлення до селянського руху як чужого для соціал-демократії визначило й характер вимог, висунутих в аграрній частині програми РСДРП.

Основою для обговорення делегатами II з'їзду РСДРП стала аграрна програма «Іскри», що передбачала ліквідацію викупних платежів, відрізків та інших пережитків кріпосного права, а також зміцнення союзу робітничого класу з селянством [2, 460]. Виступати зі спеціальною доповіддю на з'їзді В. Ленін відмовився й учасником з'їзду для ознайомлення з аграрною програмою було роздано його статтю «Відповідь на критику нашого проекту програми» (адресована його опоненту П. Маслову) [9, 138, 213].

Обговорення аграрної частини програми партії тривало на трьох засіданнях II з'їзду РСДРП, які відбулися 31 липня та 1 серпня 1903 р. На них були присутні 43 делегати з 51 мандатом та 12 осіб з дорадчим голосом. Полеміку з ухвалення аграрної програми партії радянська історична наука подавала в контексті міжфракційної боротьби: протистояння «іскривцям» делегатів Бунду (М. Лібер), «економістів» (О. Мартинов) та «центристів» (Єгоров і Махов, представники українських організацій) [2, 461–463]. Як свідчать протоколи II–IV з'їздів РСДРП, дискусії з аграрного питання не мали ідеологічного підґрунтя, а були зумовлені складністю аграрної проблеми та неоднозначним ставленням РСДРП до селянства.

Делегати обох з'їздів не один раз ставили питання щодо призначення аграрної програми: для самої партії чи пропаганди серед селянства? Одним з перших знайти відповідь на це питання намагався делегат від групи «Южный рабочий» Єгоров. На його думку, включення соціалістичних ідей до програми партії не забезпечувало їй успіху серед селянства, оскільки вона не пояснювала, як змусити батрака боротися за інтереси заможного селянина (адже саме останнім значною мірою вже належали відрізки) [9, 210, 216, 224]. Такої ж думки про «мізерну» роль пропаганди аграрної програми серед селянства були й представники «більшості», зокрема делегат Північного союзу Ланге (О. Стопані) [9, 223].

Делегат від Миколаївської соціал-демократичної організації Махов (Д. Калафаті), який взяв чи не найактивнішу участь у цій дискусії, вказав на те, що програма РСДРП і брошура В. Леніна не враховували розшарування в середовищі селянства, розглядаючи його як однорідну масу, й через це вважав програму демагогічною, а її втілення авантюрою [9, 221, 225, 234]. На соціальну спрямованість програми звернув увагу й М. Лібер (Гольдман, один з лідерів Бунду): для «куркулів» чи сільського пролетаріату? [9, 241]. С. Гусєв (Я. Дабкін, делегат від Донського комітету, «іскривець більшості») зробив спробу дати відповідь на це питання: програма зорієнтована на пролетаризовану масу селянства, а найліпшим пропагандистом і агітатором на селі буде міський пролетаріат [9, 222]. На інтереси сільської бідноти вказував і Л. Троцький [9, 228].

Однак гасло ліквідації відрізків, висунуте соціал-демократами, програвало більш радикальним вимогам розподілу землі, які пропагувала партія соціалістів-ре-

волюціонерів. Сторов кілька разів намагався звернути на це увагу учасників з'їзду [9, 210,216], але більшість делегатів ігнорувала діяльність соціалістів-революціонерів. Л. Троцький назвав їхню партію «мильною бульбашкою» та надто несерйозним конкурентом [9, 228].

Обмеженість аграрної програми РСДРП («мізерність» її вимог) відзначали й інші учасники дискусії: М. Лібер, О. Мартинов, Махов, наводячи при цьому кожен свої аргументи. М. Лібер вказував, що проблеми селянського життя більш широкі, ніж вимога ліквідації кріпосницьких пережитків [9, 210,218]. О. Мартинов (Піккер, представник Закордонного союзу російських соціал-демократів, «економіст») переконував, що в деяких регіонах залишилося мало пережитків кріпосництва й це робило неактуальною аграрну програму РСДРП. Він наводив приклад Новоросії, де за значної кількості відрізків у поміщицьких селян переважало капіталістичне сільське господарство (приклад з Новоросією наводив і Махов) [9, 215,234], який 1 серпня 1903 р. висловив найбільш радикальну думку серед делегатів з'їзду: для сільського пролетаріату достатньо буде загальної програми РСДРП (реорганізація фінансової системи призведе до відміни викупних платежів, ліквідація станів – відміни кругової поруки тощо), а для інших верств селянства партія нічого не може запропонувати й тому ліпше взагалі відмовитися від аграрної програми [9, 230].

Опозиція намагалася поставити завдання розробки спеціальної аграрної програми, яка мала б врахувати регіональні особливості та становище різних верств селянства (М. Лібер, Махов): дозволити національним і обласним групам партії подати свої програми [9, 211,219,230]. Однак проти спеціальної аграрної програми, на захист відрізків і ліквідації залишків кріпосного права виступили Г. Плеханов, В. Ленін, Л. Троцький [9, 212,217,229]. При цьому Г. Плеханов (представник групи «Звільнення праці», «іскрівець більшості») не заперечував, що програма РСДРП спрямована, основним чином, на розгляд «російських відносин» і не враховує інтереси національних окраїн, які можуть розробити та пропонувати свої вимоги до програми [9, 242].

Кульмінацією дискусії стало обговорення на 19 засіданні II з'їзду партії 31 липня 1903 р. наслідків реалізації аграрної програми РСДРП для селянства: як селяни витратять повернені їм кошти за викупні платежі і наскільки радикальними будуть їхні вимоги при поділі землі. На думку Махова, селяни можуть просто розподілити поміж собою отримані кошти [9, 220]. Г. Плеханов не заперечив можливості такого розподілу, оскільки ці кошти селяни використають для поліпшення власного господарства, хоча й передбачав посилення диференціації серед селянства [9, 222]. Він також визнав можливість висування селянами більш радикальних вимог: не погоджуватися на повернення відрізків, а вимагати переділу поміщицької землі («чорний переділ» «нас... ніскільки не лякає»). Ініціаторами «чорного переділу», посилаючись на О. Енгельгардта, він вважав заможних селян. Цей рух мав буржуазний характер й партія має його викривати, але не буде зупиняти процес переділу землі [9, 223]. В. Ленін наступного дня підтримав гасло Г. Плеханова: «Ми не боїмося і переділу землі, який так лякає Махова і Кострова» [9, 229].

Махов, апелюючи до Плеханова, трактував його підхід до поділу землі як «революцію» і був упевнений, що селяни будуть виступати за націоналізацію землі та її розподіл. Однак цю революцію Махов вважав нереволуційною:

реакцією, «революцією на зразок бунту», що відкине країну років на двадцять назад. Учасники з'їзду зі сміхом та іронією зустріли його виступ [9, 225], але Махов одним з перших серед членів партії вірно спрогнозував руйнівні наслідки «аграрної революції», які вже по її завершенню на початку 1920-х рр. зафіксували джерела та дослідники [14, 276]. Аграрну програму «Іскри», незважаючи на критику «опозиції» (9 осіб, майже «дві п'ятих з'їзду»), схвалила «більшість» (38 голосів) [2, 463].

В. Ленін підтвердив позицію РСДРП щодо селянських вимог на III з'їзді партії 19 квітня 1905 р.: «І Плеханов, і я в пресі вказували, що соціал-демократична партія ніколи не стане утримувати селян від революційних заходів аграрних перетворень аж до “чорного переділу”» [11, 226]. Слова «чорний переділ» для учасників II та III з'їздів РСДРП стали по-суті синонімом народницького поняття «селянська революція». Незважаючи на поширені настрої зміни аграрної програми партії, більшість делегатів III з'їзду РСДРП, зокрема Ленін, Камський, Орловський відкинули необхідність внесення будь-яких змін [11, 227,239,241]. Найбільш категоричним виявився делегат від Харківської групи «Вперед» Тигров (Б. Авілов): підстав змінювати аграрну програму немає, а селянський рух не є таким аргументом [11, 244].

Помилку, допущену партією 1903 р., Г. Плеханов визнав на IV з'їзді РСДРП у квітні 1906 р.: «Багато з наших товаришів стояли за відрізки, тому що побоювалися селянської аграрної революції. Вона зупинила б в Росії розвиток капіталізму. Наша помилка полягала в тому, що наша програма, уже в той час, йшла не так далеко, як самі селяни у своїх вимогах» [15, 42]. В. Ленін у 1907 р. стриманість першої аграрної програми РСДРП 1903 р. пояснював недооцінкою селянського руху 1902 р.: селянські виступи на півдні Росії він назвав «окремим вибухом» [16, 233].

Особливу позицію у ставленні до селянського руху займав Поліський комітет РСДРП. На III з'їзді РСДРП 20 квітня 1905 р. його делегат Константинов (М. Владимиров) визначив декілька підходів до селянського руху («ставлення пролетаріату до ворожнечі між селянами і поміщиками»): співчуття і пряма підтримка, «підбурювання», нейтралітет [11, 239–240]. Також він виділив два види селянського руху: чисто аграрний (був переважаючим) і аграрно-політичний (зустрічався зрідка) [11, 240].

Носієм стихійного аграрного руху, прихильником «соціалізації», Константинов визначив середнє селянство, яке було неорганізованою, політично невихованою соціальною силою, неспроможною на значну революційну роль. Інші прошарки селянства: сільська буржуазія, лояльно налаштована як до поміщиків, так і до влади, не брала участі ні в аграрному русі, ні в політичних виступах; сільський пролетаріат виявляв співчуття, але теж не брав участі в аграрному русі, а щоб підняти його на політичну боротьбу, необхідна була енергійна робота і організація [11, 240–241].

Завдання організації та політизації селянського руху В. Ленін покладав на революційні селянські комітети [11, 225–227]. Ідею їх створення закріпив II з'їзд РСДРП [9, 423], але основи діяльності зумовили чимало запитань у делегатів з'їзду. М. Лібер неодноразово намагався з'ясувати склад цих революційних селянських комітетів (сільська біднота чи «куркулі») та чим обґрунтовується віра В. Леніна в їх революційність [9, 242,244]. Л. Мартов (Ю. Цедербаум) у 1903 р. змуше-

ний був визнати: «Наскільки селянські комітети будуть революційні, – передбачити важко» [9, 246]. В. Ленін у доповіді 19 квітня 1905 р. на III з'їзді РСДРП відзначив можливий реакційний характер цих селянських комітетів: соціал-демократи ніколи не забували про «подвійну» природу селянства [11, 227]. Однак досвіду організаційної діяльності серед селянства соціал-демократи не мали. Єдиним винятком керівництва РСДРП селянським рухом був Кавказ [9, 216, 226; 11, 230, 240], в інших регіонах партія обмежувалася насамперед розповсюдженням агітаційної літератури, а зв'язок з селянством був слабким.

Селянські виступи 1902 р. та початок революції 1905 р. не змінили ставлення РСДРП до селянського руху як чужого та стороннього для робітничої партії, до того ж слабого організаційно. Партійні дискусії на II та III з'їздах РСДРП відобразили існування різних підходів до вирішення аграрного питання, найбільш радикальним з них стала ідея «аграрної революції», авторство якої закріпилося за Г. Плехановим. В. Ленін її підтримав і в подальшому на партійних з'їздах та у своїх працях більш детально обґрунтував, прийшовши до розробки концепції «аграрної селянської революції», яка стала однією з центральних проблем партійної дискусії на IV з'їзді РСДРП.

1. Титаренко С.Л. Историческое значение II съезда РСДРП // *Вопросы истории*. – 1963. – № 7.
2. История Коммунистической партии Советского Союза. – М., 1964. – Т. 1.
3. Историческое значение II съезда РСДРП // *Вопросы истории*. – 1973. – № 7.
4. Данилов В.П. История крестьянства России в XX в. *Избранные труды*. – М., 2011. – Ч. 1.
5. Кабанов В. Аграрная революция в России // *Вопросы истории*. – 1989. – № 11.
6. Шмелев Г.И. Национализация земли в теоретических схемах большевиков и в реальности // *Вопросы истории*. – 2003. – № 2.
7. Алексеев Г.М. Эволюция аграрных концепций большевизма // *Государственная власть и крестьянство в XIX – начале XXI в.*: Сб. ст. – Коломна, 2013.
8. Кондрашин В.В. «Крестьянская революция в России. 1902–1922 гг.»: научный проект и научная концепция (предварительные заметки) // *Український селянин*. – Черкаси, 2008. – Вип. 11.
9. Второй съезд РСДРП. Июль–август 1903 г. *Протоколы*. – М., 1959.
10. История Коммунистической партии Советского Союза. – М., 1966. – Т. 2.
11. Третий съезд РСДРП. Апрель–май 1905 г. *Протоколы*. – М., 1959.
12. Плеханов Г.В. *Избранные философские труды*. – М., 1956. – Т. 1.
13. Ленин В.И. Проект программы нашей партии // *Первый съезд РСДРП. Март 1898 г.*: Док. и мат. – М., 1958.
14. Михайлюк О.В. *Селянство України в перші десятиліття XX ст.: соціокультурні процеси*. – Д., 2007.
15. *Протоколы объединительного съезда Российской Социал-демократической Рабочей Партии, состоявшегося в Стокгольме в 1906 г.* – М., 1907.
16. Ленин В.И. *Аграрная программа социал-демократии в первой русской революции 1905–1907 гг.* // *Полное собрание сочинений*. – М., 1976. – Т. 16.

Kovalyova N.A. Discussing of peasants' problems at the second and third congresses of the Russian Social Democratic Workers' Party (RSDWP): the source of the «agrarian revolution» idea. In the article is analysed the process of the origin of the most radical approach to the peasants' problem solving – the idea of the «agrarian revolution» at the RSDWP congresses.

Key words: RSDWP, protocols, «agrarian revolution», peasants

Л. І. Синявська

ЗМІНИ У КАМ'ЯНОВУГІЛЬНІЙ ПРОМИСЛОВOSTІ ДОНБАСУ ЗА РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Висвітлено стан кам'яновугільної промисловості Донбасу в роки Першої світової війни.

Ключові слова: промисловість, вугілля, ревізіція

Перша світова війна суттєво вплинула на організацію економічного сектору Російської імперії, підірвала його розвиток та призвела до змін у гірничо-видобувній галузі промисловості. Вугілля розглядалося як стратегічна сировина і паливо, обсяги видобутку якого істотно впливають на процеси, пов'язані з організацією бойових дій та налагодженням виробництва військової продукції. Пояснити ситуацію та впровадити заходи з вирішення проблем у кам'яновугільній промисловості регіону намагалися ще під час війни. З доповідями на З'їздах гірничопромисловців Півдня Росії виступили представники організації [1–3], які мали у більшості економіко-статистичний характер. Інформація про стан галузі того періоду в радянській історіографії представлена напрацюваннями А. Сидорова [4–5], І. Маєвського [6], Г. Бакулева [7]. Серед сучасних науковців варто назвати роботи О. Реєнта, О. Сердюка [8], А. Климова, Н. Сердюка [9], Д. Капліна [10] та ін. Продовжуючи їхню роботу, ставимо за мету охарактеризувати кам'яновугільну промисловість Донбасу в роки Першої світової війни.

У зв'язку із закриттям кордонів, імпорту вугілля до Російської імперії припинився. Домбровський басейн відразу опинився у зоні бойових дій, що стало причиною припинення видобутку палива. В умовах війни різко погіршилося кредитування промисловості, що негативно впливало на комерційні стимули для проведення затратних підготовчих робіт у вугільній промисловості. Війна виявила і дефіцит рухомого складу залізниць та їх недостатню пропускну спроможність, а проведена мобілізація позбавила промисловість частини кваліфікованих робітників [8, 19].

Тому особливе значення надавалося забезпеченню країни паливом, основним джерелом якого виступив Донбас. Для вугільної промисловості регіону значно розширився ринок збуту, але на початку війни обсяги вугілля, відвантаженого з шахт Донбасу, практично не змінилися, порівняно з довоєнними. Так, у 1913–1914 рр. були вивезені 1291 млн. пуд., а 1914–1915 рр. – лише 1240 млн. Обсяги споживання вугілля зумовлювалися також можливостями транспорту доставити паливо для споживачів. Звісно, залізниця, військово-морське відомства та заводи, які працювали в інтересах ведення війни, отримували паливо в першу чергу, всі інші відчували перебої у його поставках [11, 38].

За перше півріччя 1915 р. видобуток мінерального палива в Донбасі, проти відповідного періоду 1914 р., зменшився на 106,4 млн. пуд. або на 11,9 % [3, 3]. Забезпечення зростання його видобутку вимагало вжиття комплексних заходів, спрямованих на забезпечення підприємств працівниками, підвищення їхньої продуктивності праці та механізацію. Потрібний результат досягався в імперії, як правило, посиленням державного примусу та завдяки екстенсивному виробництву, з ігноруванням прагнень робітників. Втім, певний позитивний вплив на їхні настрої мали лікарняні каси,